

Giriş

Istehsal olunmuş məhsul, onun satışı və məsrəflərlə bağlı əməliyyatların yoxlama-ekspertizasının nəticələrinin yekunlaşdırılması yoxlama işlərində axırınıcı mərhələ sayılır. Bunu həmçinin də, məhsul istehsalı, satışı və onlara çəkilən məsrəflərin audit yoxlama-ekspertizasının aşkar etdiyi nöqsanların, çatışmamazlıqların qiymətləndirilməsi mərhələsi də saymaq olar. Bu mərhələdə qanunverici və normativ hüquqi aktların tələblərinə zidd olan əməliyyatların və istehsal münasibətlərində qanunauyğunluqların pozulması, resurslar arasında optimal əlaqə səviyyəsi və digər hallarda qiymətləndirilə bilər. Daha doğrusu, audit yoxlama-ekspertizası zamanı müəyyənləşdirilmiş kənarlaşmalar, onların aradan qaldırılması səviyyəsi məhz bu nəticələrin ortaya qoyulması, şərh edilməsi və onlara müxtəlif istiqamətlərdə məntiqi yanaşılmasından çox asılıdır. Bir qayda olaraq audit yoxlama-ekspertiza nəticələri yekunlaşdırılan zaman aşkarlanan nöqsanlar, qanunsuz əməliyyatlar və digər bu kimi hallar xarakterinə, təyinatına, iqtisadi məzmununa, qanunauyğunluqlara, təsir gücünə görə qruplaşdırılır və müvafiq metodikadan istifadə etməklə yekun nəticədə şərh edilir.

Məhsul istehsalı, satışı və onlara çəkilən məsrəflərin əməliyyatları geniş çeşidli və əlaqəli əməliyyatlar olduğu üçün burada yoxlama-ekspertizası nəticəsində müəyyənləşdirilmiş kənarlaşmaların nəticə şərhində müxtəlif metodlardan istifadə edilməlidir. Ən əsaslısı isə odur ki, bu sahədə baş vermiş qanunauyğunluqların pozulması hallarının aradan qaldırılması sintetik göstəricilər arasında optimal əlaqənin tapılmasından və onlara təsir edən obyektiv və subyektiv amillərin qiymətləndirilməsindən asılıdır.

Digər hallardan fərqli olaraq məhsul istehsalı, satışı və onlara çəkilən məsrəflərin audit yoxlama-eks-

pertizasının yekunlaşdırılması cari dövr ərzində faktiki göstəricilərin nəticələrinin müqayisəsi ilə başlanmalıdır. Yeni, faktiki məhsul istehsalı, onlara çəkilən məsrəflər və satışdan əldə edilən vəsait üzrə faktiki göstəricilər müqayisə edilməklə, onlar arasında qanunauyğunluğun inkişaf səviyyəsi müəyyənləşdirilib qiymətləndirilməlidir.

1. Auditin yekun sənədlərinin məzmunu və struktur tərkibi

Audit yoxlama-ekspertiza işinin təşkili, aparılması və yoxlama nəticələri üzrə müvafiq təkliflərin hazırlanması bilavasitə audit yekun sənədlərinin tərtibindən asılıdır. Audit yekun sənədləri dedikdə, yoxlama-ekspertiza yekun-nəticəsi üzrə tərtib edilmiş akt, arayış və rəylərə əlavə edilmiş müvafiq sənədlər nəzərdə tutulur. Audit yoxlama sənədlərinin tərtib olunma qaydası, onun təxmini struktur quruluşu, əlavə arayışların forması, xüsusi yığma cədvəlləri Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatasının 4 fevral 1997-ci il tarixli 10/2 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş «Auditorun yekun sənədləri» və Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının 9 dekabr 2000-ci il tarixli 66/4 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş «Auditor rəyləri» adlı milli standartlarda öz əksini tapmışdır. Bu standartlarda auditorun yekun sənədlərinin mahiyyəti, məzmunu, forması və onların tərtib və təqdim olunması, saxlanması qaydaları göstərilməklə, onların təqribi struktur tərkibi müəyyən edilmişdir. Həmin standartlarda, həmçinin audit yoxlama-ekspertizasının nəticələrinin (faktların, nöqsanların,

çatışmazlıqların) və onların aradan qaldırılmasına dair təkliflərin audit yekun sənədində əks olunması qaydaları göstərilmişdir. Audit yekun sənədləri milli standartında auditin nəticə-yekun sənədi sayılan yoxlama-nəticə aktı və onun əsas bölmələrinin təqribi quruluşu verilmişdir. Bu standartın 7-ci və 8-ci maddəsinə əsasən təqribən 16 bölmədən ibarət olması təklif edilir. Bu bölmələr təqribən giriş hissə, əvvəlki auditin nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair xüsusi bölmə, sifarişçi haqqında məlumat, bank və kassa əməliyyatları, hesablaşma və kredit əməliyyatları, istehsal və məhsul satışına dair yoxlama nəticələri, əsas vəsaitlər, mal-material qiymətliləri, əmək və əmək haqqı, istehsal xərcləri və maya dəyəri, maliyyə nəticələri, kapital qoyuluşları, mühasibat uçotu və hesabatların vəziyyəti, auditin nəticəsi üzrə təkliflər, akta əlavələr, aktın imza edilməsinə dair bölmələri əhatə edir.

Standartda göstərilən 16 bölmə təcrübədə olduğu kimi tətbiq olunmasa da, onların bu və ya digər bölmələri birləşdirilməklə təxminən məzmun etibarlı ilə bu struktur təmin edilməlidir.

«Auditin yekun sənədləri» milli standartının 9-28-ci maddələrində audit yoxlama-ekspertiza aktının bütün bölmələrinin ilkin adı, tərtib edilmə qaydası əyani misallarla göstərilmişdir. Auditin yekun-nəticə arayışının quruluşuna uyğun olaraq onun tərtib edilmə metodikası müxtəlifdir. Belə ki, bir sıra hallarda yoxlama-ekspertiza nəticəsində aşkar edilmiş nöqsanlar, kənarlaşmalar, ciddi qanun pozuntuları qruplaşdırılır və yoxlama-ekspertiza işləri yekunlaşdıqdan sonra akt tərtib